

Чарлс Пърс: Фалибилизъм и „критичен здрав разум”

Николай Иванов

Основоположникът на американския прагматизъм, Чарлс Пърс, разработва доктрината, която той нарича „фалибилизъм” (fallibilism). Тя е изключително оригинална за времето си, защото допуска, че истината не е абсолютна, нито стои в началото на изследването. Истината, както Пърс твърди, се постига постепенно и съществува изцяло в контекста на изследването. Ние никога няма да можем да постигнем пълната и цялостна истина, защото тя винаги се отнася към определена система от наши убеждения (вярвания), интереси и цели. В този смисъл, абсолютна истина няма, поне в областта на науката. Това е същността на фалибилизма.

Това обаче не означава, че можем да се усъмним във всичко, както ни съветва Декарт. Напротив, всяко изследване тръгва от определени убеждения (вярвания) или хипотези; не може да се започне изследване, ако нямаме основа за него. Тази доктрина Пърс нарича „критичен здрав разум” (Critical Common-sensism). По този начин двете доктрини се допълват взаимно: от една страна, познанието винаги има своите слабости и несъвършенства; от друга страна, ние никога не сме напълно „в тъмното”, доколкото сме разработили определена система от понятия съгласно опита си.

Разбирането на Пърс за несигурността на познанието го отделя от привържениците на кумулативизма. Кумулативизмът е нагласата, според която научните теории се надграждат постепенно въз основа на натрупващото се знание. Тя е много популярна през ерата на Просвещението и достига своя връх при позитивизма на О. Конт. Втората половина на 19 век обаче дава ход на редица теории, критикуващи кумулативизма в науката, като една от първите е фалибилистката доктрина на Пърс. В основата на фалибилизма стои тезата, че всички вярвания са опровержими¹. Освен това, погрешими са вярванията, а не нашите сетивни данни. Директният опит просто е². Но начинът, по който го концептуализираме, винаги е податлив на грешки.

Американският прагматист твърди: „Има три неща, за които не можем да се надяваме, че ще постигнем чрез мисленето, а именно: абсолютна сигурност, абсолютна

¹ Според Пърс, вярването е твърдение, смятано за истинно от придържащия се към него. По този начин американският прагматист избягва използването на думата „истина”, по-специално през 70-те години на 19 век, когато епистемологичните му разработки са все още в начален стадий.

² CP 1.145- The Collected Papers of Charles S. Peirce, където първото число обозначава тома, а второто- параграфа.

точност, абсолютна универсалност.“³ Той дава като пример евклидовата геометрия, която е „пълна с грешки.“ За сметка на това книгата по неевклидова геометрия на Н. Лобачевски (преведена в САЩ през 1891 г.) „бележи епоха в историята на мисълта“⁴. Чарлс Пърс заявява: „Истината е, че елементарната геометрия, вместо да бъде съвършенство на човешкото мислене, е залутана в грешки и е напълно нематематична в своя начин на развитие“. Възникването на неевклидовите геометрии е добре обяснено от А. Поанкаре, чиято концепция- конвенционализъм- обаче остава неразбрана от американския прагматист. В действителност, американският философ разбира конвенционализма погрешно. Той отбелязва: „Поанкаре ... изглежда смята, че всички теории са погрешни, и въпросът е само колко погрешни са те“⁵. Пърс интерпретира конвенционализма неправилно- за А. Поанкаре теориите са *полезни*. От алтернативните теории бива избрана най-удобната, а не най-малко погрешната. Пърс неправилно си служи с конвенционализма като пример за крайност във фалибилизма. Това все пак показва, че Пърс стои доста далеч от „епистемологичния анархизъм“ на П. Файерабенд и от неопозитивизма на Томас Кун например. Това, че всяко вярване е потенциално погрешно, не означава, че няма вярвания, които са по-добре потвърдени от опита от други.

Самият човек не е безгрешен. Фалибилизмът има своето основание в преходността на битието: „Ако човекът беше безсмъртен, той би могъл да е съвършено сигурен, че ще види деня, когато всичко, в което е имал доверие, ще изневери на неговото упование, и вероятно ще го обхване безнадеждно нещастие. Той ще увехне както всяка щастлива съдба, както всяка династия, както всяка цивилизация. На мястото на всичко това идва смъртта“⁶. За индивида вярванията са постоянни, но за поредицата от десетки поколения това не е така: в по-общ план убежденията изглеждат несигурни. Единствено това, че не можем да надскочим ограниченията си, ни пречи да бъдем фалибилисти изцяло. Друг прагматист, Фердинанд Шилър, подчертава, че не е правилно да се вярва в непогрешимостта на нашите научни теории. Той заявява: „Човешко е да се греши, но, *sancta simplicitas*, логично е да си непогрешим“⁷. За Шилър несигурността е предпоставка за човешката свобода; невъзможността за постигане на

³ CP 1.141.

⁴ CP 8.91-94.

⁵ CP 5.169.

⁶ CP 2.653.

⁷ Schiller, Ferdinand C.S. *Error* p.5.

абсолютно знание означава и невъзможност човекът да бъде напълно детерминиран, да се окаже само „вингче във вселенския механизъм.“

Позицията на Пърс показва ясно, че науката не може да бъде основана на фундамент, който да се приеме като абсолютно достоверен. *Фалибилизмът всъщност се основава на идеята, че не можем да приемем като основно нито едно вярване, на което да се крепи цялата наука (или дадена теория).* Хилари Пътнам отбелязва сходството между Пърс и Карл Попър: “Преди още Карл Попър да е роден, Пърс подчертава, че твърде често идеите не могат да бъдат опровергани, без активно да търсим опит, който да ги опровергае”⁸. Следователно фалибилизмът би подпомогнал всеки учен, който се стреми да докаже своя хипотеза.

Паралелно на фалибилизма, Пърс развива друга своя концепция, тази за „критичния здрав разум“ (critical common-sensism). Тя може да бъде критикувана от гледна точка на това, че предполага необходимостта от предпоставки на всяко научно изследване. Подобно твърдение може дори да се тълкува като вяра в непогрешимостта на науката- нещо, което фалибилизмът на Пърс отрича. Въпреки своя фалибилизъм, американският прагматист е убеден в успешното развитие на науката в бъдещ план, което се основава и на приемането на въпросните предпоставки. В текста си „Шест характеристики на критичния здрав разум“ Пърс описва по-задълбочено доктрината си, разграничавайки я от традицията на Шотландската школа⁹. В основата ѝ стои виждането, че съществуват несъмнени твърдения, както и несъмнени умозаклучения, но те се променят с годините (поколенията). От това следва, че предпоставките на научното познание се променят, и са податливи на корекции, но едно изследване не може да започне от абсолютната нула, от липсата на всякакви предварителни допускания.

Чарлс Пърс смята, че това, което никога не бива поставено под въпрос, е неясно, а съмнението има голяма стойност- по-добре е да се вярва малко, отколкото прекалено. Това разкрива неговият балансиран подход в тълкуването на предпоставките на научното изследване. Според неговото разбиране “критичният здрав разум” критикува: (1) самия себе си (т.е. не приема своята позиция за абсолютна), (2) Шотландската школа, (3) тези които базират логиката или метафизиката на психологията (защото метафизиката, логиката и психологията са напълно отделни области на знанието), и (4) Кант. Защо Кант е поставен в този списък? Пърс не приема

⁸Putnam, Hilary. *Pragmatism: An Open Question*, p.71.

⁹ Вж. CP 5.440.

Кантовото понятие за „нещо в себе си”, смятайки, че напълно непознаваемо нещо не съществува и не може да съществува. Американският философ обяснява своето разбиране по следния начин: „Настоящият автор беше чист кантианец, докато не се насочи последователно към прагматизма. Кантианецът трябва само да отрече от дълбините на сърцето си твърдението, че нещото в себе си може все пак, дори и непряко, да бъде схванато, и тогава да коригира според това детайлите на Кантовото учение, и той ще открие, че е станал привърженик на критичния здрав разум“¹⁰. На друго място той пише: „Здравият разум се усъвършенства; значи той не постига съвършенство“¹¹. „Критичният здрав разум” като концепция стои по-близо до кумулативизма, отколкото до конвенционализма, защото той елиминира видимо грешните вярвания и ги заменя с нови, които изглеждат по-добре доказани. Но това все пак не е и традиционният „здрав разум” на Шотландската школа. Това, което наричаме „несъмнено вярване” не е прието, а е само видимо стабилно, смята той¹². Съмнението ще дойде тогава, когато се получи изненада, а тя е резултат от промяна в средата¹³.

Думите на Пърс могат да се тълкуват като колебание между позициите на съмняващия се човек и този, който иска да вярва. Всъщност точното обяснение е, че *вярването, дори и смятано за истинно, не е некоригируемо*. То може да бъде подобрявано и дори заменяно с други, които работят по-добре. Пърс сравнява вярванията с инстинктите, и заявява, че от последните няма нищо по-безпогрешно¹⁴. Рационалният самоконтрол обаче изисква дистанциране от инстинктите, от неосъзнатото поведение. В същото време мисленето на прагматиста е сходно с това на ”здравомислещия”, защото умовете и на двамата са „отворени.“ В такъв случай, би следвало да допуснем, че всяко изследване се нуждае от стартова точка, и именно вярванията представляват подобна позиция. Но това, че тези вярвания са условно приети като истинни, не ги прави абсолютно истинни, нито пък непоклатими.

Съчетанието на двете доктрини- фалибилизъм и „критичен здрав разум”- у Чарлс Пърс може да изглежда на пръв поглед противоречиво. Защото, ако всички наши вярвания са само условни, тогава защо изобщо следва да започваме научното изследване от някакви предпоставки? Ако физикът смята своето собствено знание, което е получил досега, за условно и за коригируемо, тогава възниква един практически

¹⁰ CP 5.452.

¹¹ CP 6.574.

¹² CP 5.513-516.

¹³ CP 5.512.

¹⁴ CP 5.522.

проблем: как той би подходил към научното изследване? От друга страна, ако приемем, че едни вярвания са „по-малко условни” от други, това означава, че трябва да имаме определен критерий, за да ги различаваме. Кой е този критерий? Това, че те „работят”? Това, че са общоприети? Или че стоят по-близо до истината?

Позицията на Пърс изглежда не дотам близка до инструментализма (Дюи) или дори до идеята на Джеймс, че истинните идеи са полезни. На едно място обаче Пърс показва своето убеждение в достоверността на понятията на здравия разум: “Как мога да знам, че който и да е друг освен мен, *някога* е съществувал, или даже че аз самият съм съществувал, освен за един миг- настоящето- и че цялата тази работа не е чиста илюзия? Отговорът е: не знам. Но аз изпробвам хипотезата, че всичко това е реално, която дотук, както изглежда, работи отлично.”¹⁵ Така че тези вярвания, които ние сме приели като наши, работят добре в практиката и няма да бъдат заменени, докато самата реалност (чрез изненада) не ни подтикне да си изработим нови такива. Това не значи, че вярванията и понятията са наши инструменти (което противоречи на Пърсовия реализъм), а че те са формирани под натиска на външната реалност. *Експериментирането не създава нещата, а ги прави подходящи за познаване от наша страна.*

В заключение, обвиненията срещу Пърс за това, че той не зачита обективното съществуване на нещата, че ги превръща във функции на експеримента, са неоснователни. *Неговата епистемология от една страна представя изследователя като активно търсец и експериментиращ, но от друга страна представя процеса на изследване като обективно детерминиран* и имащ само един резултат, ако всичко е извършено правилно. Този резултат няма да бъде напълно достоверен и в бъдеща перспектива подлежи на корекции, но все пак е достатъчен, за да води изследванията ни по-напред. По този начин американският прагматист избягва придържането към двете крайности: научните теории да се възприемат или като абсолютно достоверни (Конт), или като нямащи по-голяма епистемична стойност от, да кажем, митовете (Файерабенд). Фалибилизмът и „критичният здрав разум” показват, че научните теории са погрешими, но въпреки това ни дават надеждно знание за света.

¹⁵ CP 1.168.

Литература

1. Schiller, Ferdinand C.S. *Error*, *IV Congresso Internazionale di Filosofia*, Bologna, 1911.
2. Peirce, Charles. *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, vols. 1-6 (ed. by Charles Hartshorne and Paul Weiss), Cambridge, "Harvard University Press", 1931-1935. Vols 7-8 (ed. by Arthur Burks), Cambridge, "Belknap Press of Harvard University Press", 1958.
3. Putnam, Hilary. *Pragmatism: An Open Question*. Cambridge (MA) and Oxford, "Blackwell", 1995.